

Osmanlı-Türk Ordusuna İçeriden Bakış: Asker Anıları (XIX. ve XX. Yüzyıllar)

Hakan Şahin

Harp Akademileri
hsahin@tsk.tr

Öz

Bu çalışmada, on dokuzuncu ve yirminci yüzyılda Türkiye topraklarında askerler tarafından kaleme alınan yaşam anlatıları (anı, hatırat, otobiyografi, defter, günlük vb.) incelenmektedir. Osmanlı-Türk modernleşmesinin önemli kolektif aktörlerinden ordu üzerine yapılan çalışmalar son yıllarda artmış olmakla birlikte, literatürde ordunun kendisine odaklanan çalışmaların yeterli olduğunu söylemek güçtür. Bu çalışmada, orduyu oluşturan askerlerin kendi kalemlerinden çıkmış yaşam anlatılarına yoğunlaşmakta ve bu metinlerin ordunun siyasi ve toplumsal rol ve eylemlerini anlayabilmek için sunacağı imkânlara işaret edilmektedir. Bu metinler, asker bireylerin kişisel görüşlerini ifade edebilmeleri bakımından özgür birer mecra olmaları itibarıyla, resmî/kurumsal açıklamalarda bulamayacağımız insanî, canlı ve otantik veriler sunmaktadırlar. Bu özellikleri nedeniyle, bu metinler, Türkiye’de ordu, toplum ve siyaset ilişkileri konusunda oluşmuş yazını zenginleştirme ve ayrıntılandırma potansiyeline sahiptirler. Bu kapsamda yapılan literatür araştırmasında, askeri öğrenciden mareshale kadar çeşitli rütbelerden askerlerin kaleme aldığı 150’yi aşkın yaşam anlatısı incelenmiştir. Çalışmada bu anılar külliyatına ilişkin bazı nicel ve nitel tespitlere yer verilmiştir. Özellikle, askerlerin anı yazma ne-

denlerine, anıların vadettiği imkânlarla, metinlerdeki genel temalara, anılarda hâkim olan genel iklime değinilmiştir.

Anahtar kelimeler: Türkiye’de Ordu, Ordu-Siyaset-Toplum İlişkileri, Asker Anıları

*Sedulo curavi humanas actiones non ridere,
non lugere, neque detestari, sed intelligere.
İnsan eylemini, onu küçümsemeden, alaya almadan
ve ona ağıt da yakmadan, sadece anlamaya çalıştım.
Spinoza, Tractatus Politicus*

Giriş

ON DOKUZUNCU VE YİRMİNCİ yüzyıldaki Osmanlı-Türk siyasi tarihini inceleyen bir kişi, ordunun oynadığı rol karşısında, Feroz Ahmad’ın deyişiyle, “muhtemelen şaşıracaktır.”¹ Bu durum, Osmanlı-Türk ordusunun, genellikle siyasete etkisi açısından ve özellikle askerî müdahaleler bağlamında tartışılmasına sebebiyet vermiştir. Askerî müdahalelerin Türkiye’de sınıfsal ve ekonomik değişimleri, siyasi aktörlerin birbirleriyle ilişkilerindeki dönüşümleri açıklayabileceği düşünülmüştür. Genel olarak bakıldığında, Çiler Dursun’un belirttiği gibi, ordunun siyasi hayattaki ağırlıklı rolünü açıklamada iki ana eğilim göze çarpmaktadır: (1) Siyasi alandaki sorunların belirleyiciliğine göre davranan, bu sorunların çevrelediği değişkenlere “bağımlı,” dolayısıyla eylemlerinin nedeni kendisinden ziyade siyasi ve toplumsal etkenler olarak düşünülen bir ordu kavramsallaştırması; (2) siyasi alanda sorun yaratacak ve bunu sürekli kılacak kadar, bu değişkenlerden bağımsız ve özerk davranabilen bir ordu yaklaşımı.² Her iki yaklaşım da konuyu ordunun yapısal özellikleri, sınıf mücadeleleri, seçkinler arası egemenlik mücadelesi, küresel/emperyal güçlerin etkisi gibi faktörlerden sadece biriyle açıklayarak, genellikle tek bir değişkene

1 Feroz Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009), 43.

2 Çiler Dursun, “Türkiye’de Askeri Darbelerin Simgesel Ekonomisi,” *Doğu Batı* (Güz 2002): 109-21.

indirgeme eğilimindedir. Oysa ordunun siyasi ve toplumsal konumu daha karmaşık bir süreç ve ilişkiler ağı içinde ele alınmalıdır. Tanel Demirel'in isabetle vurguladığı gibi, sivil-asker ilişkileri, tarafların her birinin yer aldığı, birbirinden soyutlanmış vakumlu ortamlarda gerçekleşmez.³ Bu bakımdan bu iki tarafın her biri anlaşılmadan bütünlüklü bir çözümleme yapmanın mümkün olamayacağı açıktır.⁴

Bizzat Osmanlı-Türk ordusunun kendisine eğilerek personel, iç kurumsal ve yapısal özellikler, mesleki değerler, birlik ruhu, hiyerarşi, profesyonelleşme derecesi, disiplin gibi değişkenlere bakarak bu kolektif özneye dair bilgi üretmeye yönelik çalışmaların yeterince yaygın olmadığını söyleyebiliriz. Bu durumda "gizlilik" faktörünün önemi yadsınamaz. Bütün dünyada ordular genel olarak kitli bir ağız olmak isterler. Konunun içeriği gereği kimi durumlarda bunun doğal karşılanması da beklenebilir. Ne var ki, Osmanlı-Türk ordusunda gizlilik, görevin gerektirdiği ölçüyü aşarak psikolojik bir bariyere dönüşmekte⁵ ve bu görünmez psikolojik bariyer günlük yaşama yansıdığı gibi akademik araştırmaları da kısıtlamaktadır.⁶ Bu durum, siyaset bilimi literatüründe orduyu bilimsel özen, dikkat ve soğukkanlılığın geçerli olduğu bir nesnellik ile incelenmesi yerine, ideolojik değerlendirmelerin etkisine açık bırakmış, üstelik bu ikinci tür yaklaşım ordu çalışmalarında egemen bir konum elde etmiştir. Bu konudaki mevcut bakış açılarının, büyük ölçüde ideolojik konumlanmalara dayalı yorumlar tarafından belirlendiğini söylemek mümkündür.

Bu çalışmada, bizzat ordu üzerine ve ordunun kendi iç dinamiklerini anlamak amacıyla yapılacak çalışmalar için önemli bir kaynak türü olan askerlerin kendi kaleminden çıkmış hatırat, günlük, defter ve mektup gibi *anı* türü olarak kategorize edebileceğimiz birinci ağızdan anlatıları gündeme getirerek onların dili, içerikleri, perspektifleri ve kaynak değerleri üzerine bazı gözlemler yapı-

3 Tanel Demirel, "Civil-Military Relations in Turkey: Two Patterns of Civilian Behaviour Towards the Military," *Turkish Studies* 4 (Güz 2003): 1-25. Ayrıca bkz. Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011).

4 Tanel Demirel, "Soldiers and Civilians: The Dilemma of Turkish Democracy," *Middle Eastern Studies* 40/1 (2004): 127-50.

5 Mevlüt Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982), viii.

6 Ayşe Gül Altınay, *The Myth of Military-Nation: Militarism, Gender and Education in Turkey* (New York: Macmillan, 2004), 9-10.

lacaktır. Yukarıda bahsedilen “gizlilik” ihtiyacının abartılması sonucu ordu çalışmalarında anket, mülakat ve gözlem gibi metodlar kullanılmadığından, gündeme getirdiğimiz anı türü kaynaklar önem kazanmaktadır.⁷

Yaşam anlatılarına dayalı olarak yapılan sınırlı sayıdaki akademik çalışmalardan bazılarında burada işaret etmek uygun olacaktır. Kemal Karpat’ın modernleşme ve kültürel değişim tarihi çerçevesinde 27 Mayıs’ı ve ordunun toplumsal-siyasi yapı içindeki genel durumunu, darbe içinde yer almış subaylarla yapılan röportaj ve askerlerin yazılarındaki görüşlere yer vererek açıklamaya çalışan makalesi⁸ bu tür bir kaynağa dayanan çalışmaların örneklerindedir. Ümit Özdağ’ın çalışması⁹ ise darbe süreçlerinin içinde bizzat bulunmuş eski askerlerle yapılan mülakatlara, sözlü tarih çalışmalarına yer vermektedir. Doğan Akyaz’ın, askerî darbelerin ordunun yapısal özelliklerini nasıl dönüştürdüğü konusuna eğilen çalışması da askerler tarafından yazılmış bu tür eserlere dayanmaktadır.¹⁰ Jön Türk subayların düşünce yapısının ve dünya görüşünün kökenlerini analitik şekilde inceleyen Naim Turfan¹¹ ve Handan Nezir Akmeşe’ye¹² ait iki çalışma da ağırlıklı olarak anı ve otobiyografik anlatılardan yararlanmaktadır. Aslı Özgü Peker Dogra’nın, askerî iktidarın inşasını Foucault’cu bir perspektiften inceleyen tez çalışması da, askerliğini yapmış kişilerle gerçekleştirilen mülakatları tahlil etmektedir.¹³ Levent Ünsaldı’nın kendi askerlik deneyimlerine yer veren çalışması da yine bu kapsamda değerlendirilebilir.¹⁴

7 Ahmet Taner Kışlalı, “Türk Ordusunun Toplumsal Kökenleri Üzerine Bir Araştırma,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 29 (1974): 89-106.

8 Kemal H. Karpat, “The Military and Politics in Turkey, 1960-64: A Socio-Cultural Analysis of a Revolution,” *The American Historical Review* 75/6 (1970): 1654-83.

9 Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri: 27 Mayıs İhtilali* (İstanbul: Boyut, 2004).

10 Doğan Akyaz, *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Darbeden Emir-Komuta Zincirine* (İstanbul: İletişim, 2004).

11 M. Naim Turfan, *Rise of the Young Turks: Politics, the Military and Ottoman Collapse* (Londra: I.B. Tauris, 2000).

12 Handan Nezir Akmeşe, *The Birth of Modern Turkey: The Ottoman Military and the March to World War I* (Londra: I.B. Tauris, 2005).

13 Aslı Özgü Peker Dogra, “The Soldier and the Civilian: Conscripted and Military Power in Turkey” (Doktora Tezi, New York University, 2007).

14 Levent Ünsaldı, *Türkiye’de Asker ve Siyaset* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008).

Burada, mümkün olduğunca kapsayıcı olmaya çalışarak, on dokuzuncu yüzyıl sonlarından yirminci yüzyıl sonlarına kadar olan dönemde Osmanlı-Türk topraklarında yazılmış asker anıları külliyatına bütüncül olarak bakılacak ve bizzat ordunun kendisini ve ordu mensuplarını, insani yönleriyle anlamının bir aracı olarak, bu külliyatın sunabileceği imkânlarla dikkat çekilmeye çalışılacaktır.

Yaşam Anlatıları Neler Sunabilir?

Anı ve otobiyografik malzeme, bizzat ordunun kendisini anlama konusunda bize değerli imkânlar sunmaktadır. Şerif Mardin'e göre Türk modernleşme tarihi ile ilgili gerek Kemalist, gerekse Marksist analizlerde makro-ekonomik ve yapısal analizlere çok fazla yer verilmekte, fakat "yaşam dünyaları" olarak ifade ettiği toplumsal dönüşümün mikro boyutları ihmal edilmektedir. Sonuç olarak, "devlet" odaklı incelemeler, özellikle 1950 sonrası toplum güçlerinin çok katlı dokusunu artık anlatamaz hâle gelmiştir.¹⁵ Askerlerin yaşam anlatılarının incelenmesi, söz konusu eksikliğin giderilmesine kısmen yardımcı olabilir.

Anı ve otobiyografik malzeme, Tanel Demirel'in askerlerin *Welthanschaung*'u diye söz ettiği, askerlerin toplumdaki rolü ve konumuna dair kendi öz algılarını anlama konusunda da yardımcı olabilir.¹⁶ Karpat'a göre bu öz algı Türkiye'deki gelişmelerde özellikle belirleyici olmuştur. Subayların, kendilerini ordunun tarihî gelenek ve değerleriyle, toplumsal ve siyasi görenekleriyle özdeşleştirmeleri; bunun yanında ulusa ve devlete karşı sorumlulukları, toplumsal hiyerarşi, reformlar ve modernleşme hakkındaki fikirleri siyasi tavır ve eylemlerini temelden etkilemiştir.¹⁷ Burada en önemli unsur olan bilinç, kendinin farkında değildir. Bu bilinç birçok durumda askerî yaşamın objektif koşullarından kaynaklanmaktadır.¹⁸ İşte, anılar yoluyla elde edilebilecek diğer bir şey, Kemal Karpat'ın

15 Şerif Mardin, "Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler," *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005), 77-98.

16 Demirel, "Soldiers and Civilians," 144.

17 Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Devlet* (İstanbul: Timaş, 2010), 311.

18 Örs, *Türkiye'de Askerî Müdahaleler*, 39.

“algı,” Tanel Demirel’in “Welthanschauung,” Şerif Mardin’in “yaşam dünyası” ve Samuel Finer’in “mood” dediği askerlerin anlam dünyası, zihniyeti ve iklimi hakkındaki ipuçlarıdır.

Yaşam anlatılarının sağladığı bir diğer imkân, daha geniş şekilde askerî tabanın düşüncelerine erişebilmektir. Bilimsel literatürde asker unsurunu merkeze alan çalışmalarla ilgili veriler, askerî örgütlenmenin disiplin ve hiyerarşi özelliklerine uygun olarak, genellikle komuta kademesinin kurumsal konumu tarafından sınırlanan verilerdir. Bu görüntünün arkasındaki kurum içi muhtemel tartışmalar genelde yok farz edilmekte ve ordunun siyasi çizgi açısından homojen bir yapıya sahip olduğu vurgulanmaktadır.¹⁹ Bu, olandan ziyade olması gerekenle ilgili bir iddiadır. Siyasileşmeye olan temayülü tarihsel olarak tespit edilebilen bir kurumda, siyasi çizgi farklılıklarının olup olmadığı veya varsa ne düzeyde olduğu, tartışılmayı hak eden bir konudur. Özellikle siyasi ve toplumsal yapıda kapsamlı değişimler söz konusu olduğunda, bu değişimin ordu personeline, toplumdaki diğer insanlara göre daha güçlü bir şekilde yansyabileceğini düşünmek mümkündür.²⁰ İşte anılar, herhangi bir toplumsal grupta baskın olmayanların, yani sistemin çeperinde olanların da sesinin duyulmasını sağlamaktadır. Pierre Nora’nın belirttiği gibi, kişisel bellek, yani anılar, hâkim anlatı yerine başka anlatılara kulak vermemizi sağlamakta ve “söylemi demokratikleştirmektedir.”²¹ Askerî anıları bu açıdan verimli kılan özellik, bunların tamamına yakınının, kişilerin askerlik sıfatı sona erdikten sonra yazılmış olmasıdır ki, bu durum, resmî/kurumsal bağlardan sıyrılmış olmak gibi bir özelliğe işaret etmektedir. Askerler arasında yarı-resmî bir nitelik gösteren sosyal bağların askeriye dışında da bir ölçüde belirleyici olduğu düşünülürse, askerlerin, emeklilik sonrasında askerî evrenin tamamen dışına çıktığını söylemek doğru olmaz. Yine de, başta yasal olanlar olmak üzere, anılar

19 Örneğin basında yer alan “genç subaylar rahatsız” haberleri üzerine, dönemin Genelkurmay Başkanı şöyle diyecektir: “TSK’da genç subaylar, yaşlı subaylar ayrılığı yoktur. Komutanlar arasında şahinler, güvercinler, sertlik yanlıları yoktur. Bu türlü iddiaları yalanlamaktan öte lanetlediğimi söylemek isterim.” Orgeneral Hilmi Özkök, *Radikal*, 27 Mayıs 2003.

20 Tanel Demirel, “2000’li Yıllarda Asker ve Siyaset: Kontrollü Değişim ile Statüko Arasında Türk Ordusu,” *SETA Analiz* 18 (Şubat 2010).

21 Pierre Nora, *Realms of Memory* (New York: Columbia University Press, 1996), 618.

çeşitli kaygılardan özgürleşmiş olarak yazılmış olduğu için, başka kaynakların sunamayacağı ölçüde verimli hâle gelmektedir.²²

Yaşam Anlatılarının Sınırlılıkları

Yukarıda sözü edilen olanaklarla yanında yaşam anlatılarının kaynak olarak belirli sınırlılıklarının da bulunduğunu belirtmek gerekir. Söz konusu sınırlılıklar, bu tür eserlerin doğrulukları, geçerlilikleri ve nasıl okunmaları gerektiğiyle ilgilidir. Anı yazarının anlattıklarının doğru olduğundan ve doğru olan her şeyi anlatıp anlatmadığından nasıl emin olabiliriz? Zira bu metinlerin içeriği kişisel, toplumsal, kültürel ve siyasi bağlamlardan ayrı düşünülemez. Scott'un dediği gibi, deneyimlerini anlatan kişi herhangi bir kişi değil, o deneyimler tarafından inşa edilmiş olan kişidir.²³ Bu bakımdan otobiyografik özne kendisini, toplumsal statüsüyle ve kimliğiyle ilintili deneyimlerinin nesnesi olarak bilir ve yazdıklarını buna göre yazar. Dolayısıyla, okuduğumuz anı tarih üstü bir kimliğe bürünmüş bir kişinin anısı değil; bir işçinin, bir kadının, bir çocuğun, bir askerın anıdır.²⁴ Burada karşılaşılabileceğimiz bir diğer mesele de yazarı anı yazmaya iten sebep ya da sebeplerdir: Yazarın amacı basitçe, yaşamının bilgisini birileriyle paylaşmak mıdır, yoksa bunun ötesinde başka bir gündemi söz konusu olabilir mi?

Yukarıda sunulan bilgiler anı okuyucusunun aklına en temel sorulardan birini getirir: Anı, otobiyografi ya da günlüklerde anlatılanların gerçek olduğunu nasıl bilebiliriz ve bunlara nasıl güvenebiliriz? Bu tür bir malzemenin, tarih yazımında yaygın olarak kullanılan kaynaklarındakinden daha farklı veriler sunması müm-

²² Bu konuda Orgeneral Sabri Yirmibeşoğlu anılarında şunu söyler: “Yarım asırlık hizmetim esnasında düşüncemi ve gerçekleri söylemekten çekinmedim. Bunu söylersem iyi mi olur, kötü mü olur diye düşünmedim. O zaman düşünmedim de emekli olduktan sonra hoşla gideyim diye gerçekleri saptırıp yağ mı çekeceğim!” Sabri Yirmibeşoğlu, *Askeri ve Siyasi Anılarım* (İstanbul: Kastaş Yayınevi, 1999), 2: 186.

²³ Joan W. Scott, “Experience,” *Feminists Theorize the Political*, ed. Judith Butler ve Joan W. Scott (New York: Routledge, 1992), 27.

²⁴ Smith ve Watson, *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001), 25.

kündür. Kişinin kendisine ilişkin bir tarih anlatısı, yüksek derecede öznellik içerir. Tarih nesnel hakikatlere ulaşmayı amaçlarken, anılar genellikle öznel gerçeklikler sunar. Tarihçinin dışarıdan bir gözlemci olarak, tarihsel olaylar ve durumlarla ilgili veri çıkarmak için kullandığı malzeme, yaşam anlatısının ana konusunu teşkil etmektedir. Bu nedenle anı ve otobiyografileri okuyucusu bu kaynaklarda aradığı şeyi önceden belirlemelidir.

Anı yazarların, tarihsel bilgi aktarmanın dışında farklı gündemlerinin bulunması olağan bir durumdur.²⁵ Anı yazarının anlattığı şeyler her zaman olayın gerçek oluş şeklini yansıtmayabilir. Anı ve otobiyografiler bazen ilişkiseldir; yazar başka anı sahipleriyle konuşuyormuşçasına yazabilir. Söz konusu ilişkisellik elimizdeki eseri yazarın özbilincinin oluşmasına ve gelişmesine katkıda bulunan diğer kişilerin metinleri ile birlikte okumamızı gerektirebilir.²⁶

Jay Winter tarih bilimi ile bellek çalışmaları arasındaki ayırım ve ilişki konusuna değinirken bu iki alanın birbirinden farklı kaygıları olduğunu, bellek çalışmalarının tarihten tamamen soyutlanamayacağını belirttikten sonra önemli bir probleme değinir: Anıların (belleğin) güvenilirliği. Anılar, deyim yerindeyse, nisyan ile ma'lûl bir bireysel hafızanın ürünüdür. Winter, bir çalışma için mülakat yaptığı eski bir İşçi Partisi yetkilisinin, 1910'lu yılları anlatırken verdiği tarihlerin, yerlerin, alınan kararların ve kişi isimlerinin neredeyse tamamının yanlış olduğunu söyler. Bunun nedeni gayet basittir: Anlatıcı unutmuştur. Tarih burada işlevsel hâle gelir ve kendi yöntemleri ile bu tür yanlışların doğrulanmasını sağlar. Bu sorunlu alan bağlamında Winter yeni bir kavram olan "tarihsel hatırlama"yı (historical remembrance) önerir. Anıların tarihsel bilgi ile sınıarak okunması olarak özetlenebilecek bu yöntemle, anılar üzerindeki sis perdesi ortadan kalkacak, nesnel bir hikâye olarak tarih de belirli olayları bizzat deneyimlemiş kişilerin ağzından dinlenmiş olacaktır.²⁷

Diğer yandan, Sturrock'un da belirttiği gibi, bir otobiyografi yazarının anlattıklarının tamamen yanlış olması mümkün değildir, çünkü yazarın söylediği şey tam olarak gerçek olmasa da, kişinin

25 Monica M. White, "Socio-Psychological Processes in Racial Identity Formation: A Case Study of the Autobiographies of African, American and Latino Activists," *Humanity & Society* 33 (Ağustos 2009): 180-95.

26 Smith ve Watson, *Reading Autobiography*, 65.

27 Jay Winter, *Remembering War: The Great War between Memory and History in the 20th Century* (New Haven: Yale University Press, 2006), 11.

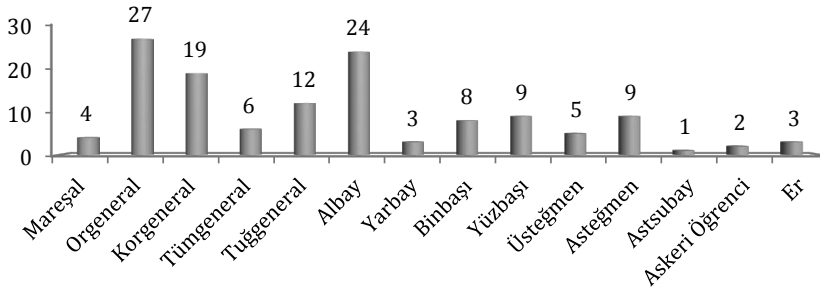

kendisine ilişkin gerçek bir bilgi içermektedir.²⁸ Du Bois bunun sebebini şöyle ortaya koyar: “Hafıza özellikle küçük detaylar konusunda yanılır. Bu unutuşlar, yanlış hatırlamalar, yeniden kurmalar sonucunda yazılan şey, kişinin hayatının âdeta bir teorisi olur. Yazılan şey, aslında yazarın hayatını nasıl kurmak ve başkalarının nasıl görünmek istediğine ilişkin bir rüyasıdır.”²⁹

Erişilen Kaynaklar Üzerine Bazı Gözlemler

Burada, on dokuzuncu yüzyıl ortalarından bugüne, Osmanlı-Türk ordusunda görev yapmış 132 farklı askere ait anı, hatırat, günlük, defter ve mektuplardan oluşan toplam 163 yaşam-öyküsel malzeme üzerine bazı gözlemlerde bulunacağız. Ulaşılan kaynakların en eski tarihli 1839 doğumlu Gazi Ahmet Muhtar Paşa’ya, en yenisi ise 1974 doğumlu asteğmen Selahattin Yusuf’a aittir. Aşağıdaki grafik, bu incelemede kullanılan otobiyografilerin askerlerin rütbelerine göre dağılımlarını göstermektedir.

Grafik 1: Rütbelere Göre Dağılım

Anı sahibi askerlerin rütbeleri, hem gözlem noktalarının irtifası – ve dolayısıyla gözlem alanlarının genişliğini– hem de temsil edebil-

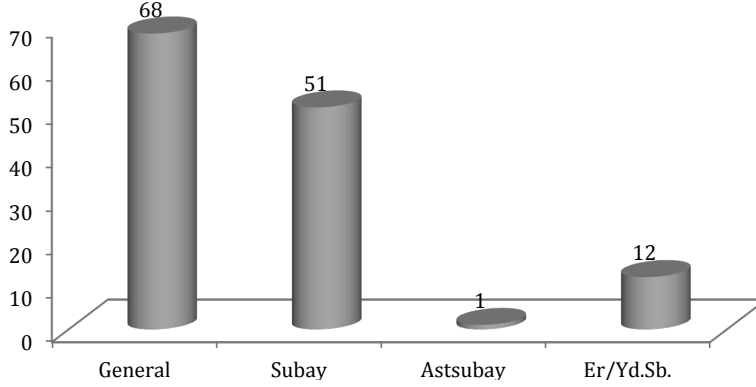
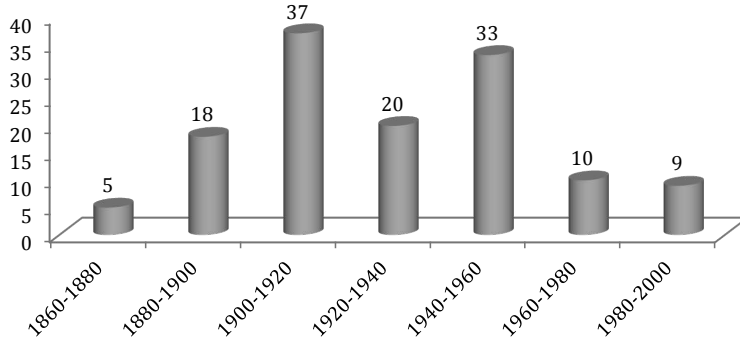
28 John Sturrock, “The New Model Autobiographer,” *New Literary History* 9 (Güz 1977): 40-56.

29 W.E.B. Du Bois, *The Autobiography of W.E.B. Du Bois: A Soliloquy on Viewing My Life from the Last Decade of Its First Century* (New York: International Publishers, 1968).

me yeteneklerinin tahmini konusunda belirleyici olabileceği için önemlidir. Çocukluktan itibaren uzun yıllarını üniformalı olarak geçirmiş bir orgeneral ile altı ay silah altında kalmış bir erin gözlemleri arasında niteliksel bir farkın bulunması elbette doğaldır. Askerî zihniyet kodlarını yakalamak bakımından, ilkinin ikincisinden daha net veriler sunması beklenmektedir. Fakat, bu konuda akılda tutulması gereken bazı noktalar söz konusudur. Üst rütbede bulunan bir asker, ast rütbeli olana göre daha farklı türden baskıların etkisi altında bulunabilmekte ve bu baskıların yarattığı kaygı, kişinin sahip olduğu bütün müktesebatını yazıya geçirmesine engel olabilmektedir. Bu kaygı durumunun bir örneğini, iki ciltten müteşekkil olan anılarının önce ikinci cildini yayımlatan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'da görebiliriz. Paşa bu durumu anılarının sunuş bölümünde, Abdülhamit dönemine tekabül eden birinci cilt anlatılarının siyasi muhtevasının doğurabileceği olası kötü akıbetten sakınmak üzere yapılmış bilinçli bir tercih olarak açıklamaktadır.

Anıların rütbelere göre dağılımı incelendiğinde, sayı bakımından ilk iki sıranın orgeneral ve albaylara ait olduğu görülmektedir. Orgenerallerin sayıca çok olmasında akla ilk gelen sebep, meslekte aktif olarak geçirilen sürenin uzunluğu ve bulunulan görevlerin çeşitliliği ve niteliklerine bağlı olarak daha fazla anı biriktirmeleridir. Başka bir deyişle, orgenerallerin anlatacak daha fazla şeylerinin olması veya en azından kendilerinin böyle olduğuna inanmaları, en fazla anının bu rütbedeki askerler tarafından yazılmış olmasının temel sebebi olarak öne sürülebilir. Albayların benzer uzunlukta bir askerlik tecrübeleri olmamasına rağmen görece çok anı yazmış olmalarında akla ilk gelen sebep ise, bunların büyük kısmının askerî darbe dönemlerinin içinde yer almış aktörler olmalarıyla alakalıdır. Bu iki grup beraber düşünüldüğünde, resmî rütbeleri veya *de facto* olarak işgal ettikleri makamlar dolayısıyla kurumda karar alıcı pozisyonlara erişen askerlerin, anı yazmaya daha eğilimli olduğunu söyleyebiliriz. Sadece tek bir eserine ulaşabildiğimiz astsubayların anı yazma konusundaki şaşkıncı isteksizliği ise ilginçtir. Aşağıda sunulan rütbelere ilişkin daha genel grafikler ise, elimizdeki anıların yaklaşık yarısının paşa/generallere,³⁰ yani ordunun en üst yönetici zümresine ait olduğunu ortaya koymaktadır.

30 Hiç kuşkusuz, generaller de subaydır. Bununla birlikte, bir çok sebeple, generallerle subaylar arasında burada gösterildiği şekilde bir ayrım yapmak mümkün olmaktan öte gereklidir de.

Grafik 2: Anı Sayılarının Rütbelere Göre Dağılım (Bileşik Gösterim):**Grafik 3: Mesleğe Giriş Tarihlerine Göre Dağılım**

Yazıldığı döneme göre bakıldığında, en fazla sayıda anının iki önemli tarihsel dönemde, yani II. Meşrutiyet ve 27 Mayıs döneminde yazılmış olduğu dikkat çekmektedir (Grafik 3). Bu durum, yaşam serüvenlerinden ötürü önemli olayların faili veya tanığı olma imkânı bulan kişilerin, anı yazma konusunda daha istekli olmaları ile açıklanabilir. Ayrıca, aşağıda daha ayrıntılı olarak temas edileceği üzere, bu olaylarla ilişkili bulunan askerlerin, kendilerini tarihsel olarak savunma güdüsü taşıdıkları düşünülebilir. Dikkat çekici bir diğer nokta ise, tabloda 1960-80 arasında gösterilen ve 1990'larda orta ve üst kademe yöneticiliğe erişmiş olması beklenen askerlerin görece daha az sayıda anı yazmış olmasıdır. 12 Eylül askerî darbesi,

Türkiye'nin güneydoğusunda yürütülmekte olan askerî harekât ve Körfez Harekatı gibi olayların yaşandığı bu dönemde ortaya çıkan yazılı malzemenin azlığı, açıklanması gereken bir husustur.

Anı yazarı askerlerin yaklaşık %90'ının kara kuvvetlerine mensup olması dikkat çeken bir diğer husustur. Nitekim 132 anı yazarı arasında, 117 karacıya karşılık sadece 6 denizci, 4 tıbbiyeli, 3 havacı ve 2 jandarma bulunmaktadır. Bu durumun bir çok nedeni olabilir. Karacı askerlerin görece sayısal çokluğu akla gelen ilk nedendir. Karacıların ordunun yönetiminde sahip olduğu ağırlık da başka bir neden olabilir. Zira, Prusya tarzı yönetim biçiminin yansımalarından biri olarak, Türkiye'de kara ordusunun ön planda tutulduğu bir askerî örgütlenme göze çarpmaktadır. Savaş hazırlığına yönelik başatlığın yanında, askerler arasında siyasi aktivizmi örgütleyebilme yeteneği bakımından karacı askerlerin belirgin bir egemenliğinin bulunması söz konusu durumun bir diğer izahı olabilir. Nitekim Türkiye'de askerî müdahale örgütlenmelerinde karacı askerler en ön sırada yer almaktadır. Örneğin 27 Mayıs 1960 darbesini örgütleyen Milli Birlik Komitesi'nin aday üyelerinin tamamı, başlangıçta karacı askerler arasından atanmıştır. Komite'de yer aldığını bildiğimiz iki deniz subayı ise denizci askerlerin temsil edilmesi için usulen eklenmiştir.³¹ 27 Mayıs'ta Deniz Harp Okulu öğrencisi olan Koramiral Atilla Kıyat da denizci askerlerin gelişen olayların dışında kalmasının ve "çorbada tuzlarının olmayışının" kendilerinde yarattığı aşağılık psikolojisinden söz etmektedir.³²

31 "27 Mayıs'ta Deniz Kuvvetleri'nin fazla bir rolü olmamıştı. Bu nedenle de gizli örgütün Deniz Kuvvetleri'nde hücreleri yoktu. Fakat Türk Silahlı Kuvvetleri içinde Deniz Kuvvetleri'ni yok sayamazdık. Bu bakımdan Deniz Kuvvetlerinden de iki temsilci seçmelerini İstanbul Grubu'ndan rica ettik ve iki deniz subayı bu suretle Milli Birlik Komitesi'nde yer aldı." Sami Küçük, *Rumeli'den 27 Mayıs'a: İhtilalin Kaderini Belirleyen Köşk Harekatı* (İstanbul: Mikado Yayınları, 2008), 108.

32 "Türkiye'de hükûmeti protesto gösterileri iyice artmıştı. Kara Harp Okulu öğrencileri Ankara da bir yürüyüş yapmıştı, başlarında komutanlarıyla... Bizse adada okulun parmaklıkları arkasında hapsolmuş gibiydik. Ve 27 Mayıs günü geldi. Türkiye'de ihtilal oldu ve silahlı kuvvetler yönetime el koydu. Çorbada hiç tuzumuz olmadığı duygusuna kapıldık. Okulun subaylarından birinin, "Yazıklar olsun size, bahçede dolaşırken Osman Paşa Marşı'nı ıslıkla çalmayı bile akıl edemediniz" demesi bardağı taşıran son damla oldu. Okul silahhanesini basarak silahlara el koyduk. Mermisi olmayan, törenlerde kullandığımız bu silahlarla ne yapmayı düşünüyorduk, şimdi bile bilemiyorum. Bir hareket yapmamız gerekiyordu ve biz de bunu seçmiştik. Tabur komutanımız ve sınıf subaylarımız, Deniz Eğitim Komutanı amiralin, okula gelerek bize hitap edeceğini, bize de askerî idare içinde bazı görevler•

Anılara Dayalı Bir Araştırmanın İmkânları ve Temsil Yeteneği

Otobiyografik malzemenin sunduğu verilerin, tarihçilerin daha sık kullandığı kaynakların sunduğu verilerden farklı olması, anılara dayalı bir araştırmanın doğası ve imkânları hakkında belirtilmesi gereken ilk hususlardan biridir. Tarih disiplini nesnel hakikatlere ulaşmayı amaçlarken, anılar öznel gerçeklikler sunmaktadır. Olaya dışarıdan bakan tarihçinin kullandığı malzeme, bir yaşamı içinden anlayabileceğimiz en gelişmiş ve öğretici form olarak tarif edilen otobiyografik anlatının merkezinde yer almaktadır.

Burada, otobiyografik anlatıların, resmî söylemin ve tarih yazımının demokratikleştirilmesine ve söz konusu alana dair bilgimizin yöneticilerden topluma, nüfusun daha geniş kesimlerini içerecek şekilde yaygınlaştırılmasına hizmet ettiğini söyleyebiliriz.³³ Keza, Taha Parla'nın belirttiği gibi, otobiyografik malzemeye dayalı araştırmaların orduya dair resmî/kurumsal söylemdeki ve/veya ideolojik dozu yüksek akademik çalışmalardaki yerleşik klişelerin, bu kurumun aktörlerinin kendi beyanları ve öz-tanımlamaları sayesinde "demokratikleştirilmesine"³⁴ katkı sağlayabileceğini düşünmek mümkündür.

Yukarıda, ordudaki anıların kimler tarafından yazıldığıyla ilgili bir dizi niceliksel değerlendirmeye yer verilmişti. Tekrar etmek gerekirse, elimizdeki kaynakların yaklaşık olarak %90'ı karacı askerlere aittir. Bunların yaklaşık yarısı general/paşa, geri kalan subayların yaklaşık %80'i kurmaydır. Bu bilgiler ışığında, burada hakkında değerlendirmelerde bulunduğumuz ve genelleyerek "asker" dediğimiz kitlenin aslında büyük ölçüde karacı kurmay subay ve karacı general olduğunu söylemeliyiz. "Karacı" kısmını şimdilik unutabiliriz ama kurmay subay ve general ağırlığı üzerinde durmamız gerekir. Büyük çoğunluğu (yaklaşık %90) kurmay subay ve general/paşa, yani sistemin "büyük adamları" olan bir örneklem, bütünü ne ölçüde temsil edebilir ve söylemi nasıl demokratikleştirebilir? Üstelik temsil meselesine ilişkin sorun bununla da sınırlı

---

verileceğini söylediler. İknâ olduk ve silahları aldığımız gibi, tekrar silahhaneye bıraktık." Atilla Kıyat, *Üç Yıldız Bir Penaltı* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 52.

33 George Iggers, *Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı: Bilimsel Nesnellikten Post-modernizme*, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010).

34 Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (İstanbul: Deniz Yayınları, 1997), 14.

değildir. Anlattıkları dönem itibarıyla anıların büyük kısmı, yukarıda belirtildiği gibi, iki tarihsel moment (II. Meşrutiyet ve 27 Mayıs) etrafında kümelenmektedir. Geri kalanlar ise İstiklal Savaşı, 12 Mart ve 12 Eylül tarihleri etrafında daha seyrekçe serpiştirilmiş bir görüntü arz etmektedir. Başka bir deyişle, anı sahipleri genellikle belirli bir siyasi/ideolojik veya askerî aktivizmin içinde yer almış kişilerdir. Örneğin bir astsubayın veya 1908’de İstanbul’da veya Makedonya’da değil de Urfa’da görevli olan “sessiz” bir albayın anısı asker anıları bibliyografyasında yer almaz. Örneklemin sınırlılıklarından biri de işte bu, deyim yerindeyse, *kendi işinde gücünde olan* kesimlerin görece az oluşudur. Dolayısıyla, anıların temsil yeteneği konusu ile ilgili olarak, siyasi aktivizm ile ilişkili yazarı kurmay subay ve generallerin düşüncelerine dayanarak genelleme yapılmaması ve anıların kaleme almadığı için görüşleri hemen tespit edilemeyen askerlerin göz ardı edilmemesi gerektiği akılda tutulmalıdır. Şüphesiz, eksik olan gruplara ait yazılı malzemeye sahip olsaydık, daha kapsamlı ve mukayeseli değerlendirmeler yapmamız mümkün olabilirdi. Bununla birlikte, incelenen anı sayısındaki çokluğun, bu konuda yapılmış dikkatli araştırmalar, genel eğilimler ve dönüm noktalarının tespitine yardımcı olabileceğini düşünmekteyiz. Ayrıca, bazı durumlarda, anı yazarları arasında kurumun seçkinleri diyebileceğimiz kurmay subaylar ve generallerden konjonktür gereği pozisyonunu kaybetmiş olanların bulunduğu ve bunların yer yer “sessizlerin sesi” olarak konuşabildiği de akılda tutulmalıdır. Zira bu kişilerin sesi, her zaman *yukarının* düşüncelerini yansıtmak zorunda değildir. Üst rütbeye terfi edilmeme gibi olumsuz duygular doğurabilecek hadiseler bir albay veya generali, daha eleştirel davranarak sessiz grupların sesini dile getirircesine konuşmaya itebilmektedir.

Askerlerin Anı Yazma Nedenleri

Anıların beşinci ve son cildinde Orgeneral Ali İhsan Sabis, “çilesini doldurarak, Sultanahmet Cezaevi kapısından çıktıktan” sonra, bir gazetecinin “Aziz Paşam, derler ki: Mustafa Kemal Paşa ile Ali İhsan Sabis Paşa’nın arası hiç iyi değildi, arada zıddiyet ve rekabet vardı. Gazi onu sevmezdi. Acaba bu sözler doğru mudur? Realiteye uygun mudur? Kuzum Paşam! Aranızda ne vardı? Bir parça izah etmek istemez misiniz? Tarihin tenviri lazımdır.” soruları

üzerine Atatürk'le herhangi bir problemlerinin olmadığını, sorunun “Garp Cephesi Kumandanlığını elinde tutan zat”tan³⁵ kaynaklandığını ve bu zatın “tabiatı icabı” entrikalara başvurarak Gazi ile aralarını bozduğunu söyler. Gazeteci, “paşam bunları yazmayacak mısınız?” diye sorduğunda ise şu cevabı verecektir: “Allah müsait günleri gösterince elbette yazmak isterim. Fakat şimdi tekrar mahpus olmak istemiyorum.”³⁶

General Sabis'in ve yakın zamanlardan yüzbaşı Murat Papuç'un belirttiği gibi, ordu ile ilgili bir şeyler yazmak her dönem riskli olmuştur.³⁷ Nitekim her ikisinin anıları da askerî savcılık tarafından soruşturmaya uğramıştır. Hele kurum içinden birilerinin yazması, kurumun muvazzaf ya da emekli diğer bütün üyeleri için merak konusudur: Acaba neyi, nasıl yazmıştır? Taşındığı bu riske rağmen askerlerin neden anı yazdıkları, üzerinde durulması gereken bir husustur.

İttihat Terakki'nin asker üyelerinden Yüzbaşı Cemal'in anılarını yayına hazırlayan Kudret Emiroğlu, anıların çoğunlukla, yayımlanabileceği kaygısıyla ve alınacak sorumluluğun büyüklüğüne bağlı olarak bazı çekincelerle yazıldığına dikkat çekmektedir. Bu bakımdan, söz konusu yaşam anlatıları incelenirken dikkatli olunması gerekmektedir. Kudret Emiroğlu'nun belirttiği gibi, “Meşrutiyet kuşağından anı yazarları, kişisel olmamayı hedeflerken, bir yandan da kuşaklarının sırlarına, çekişme, zaaf ve entrikalara sansür uygulamış, ketum davranmışlardır.”³⁸ Yüzbaşı Cemal, anılarındaki açıklığın, yetki ve sorumluluklarının görece küçüklüğünden, yayımlanma kaygısı olmamasından ve belki de kendi açıklaması ile kişiliğindeki “natürel müfritlikten” kaynaklanıyor olabileceğini söylerken,³⁹ okuyucu olarak bizim de dikkat etmemiz gereken çok önemli bir kaygıyı dile getirmektedir.

Nitekim aşağıda karşılaştırma yapmak amacıyla verilen satırlar, Harbiye Nazırlığı da yapmış olan Abdullah Paşa'nın, anılarını ya-

35 Sabis'in “Garp Cephesi Kumandanlığını elinde tutan zat” ile kastettiği İsmet İnönü'dür. İnönü ile Sabis arasında İstiklal Savaşı sıralarında başlayan çekişmeler İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı döneminde de sürecektir.

36 Ali İhsan Sabis, *Harb Hatıralarım: İstiklal Harbi* (İstanbul: Güneş Matbaacılık, 1951), 3-4.

37 Murat Papuç, *Boyalı Bank Nöbetini Terk Etmek* (İstanbul: Nazım Kitaplığı, 2005), 26.

38 Kudret Emiroğlu, *Arnavutluk'tan Sakarya'ya Komitacılık: Yüzbaşı Cemal'in Anıları* (Ankara: Kebikeç Yayınları, 2004), 4.

39 Emiroğlu, *Yüzbaşı Cemal'in Anıları*, 5.

zarken sahip olduğu motivasyonun yanında onda neyi bulup neyi bulamayacağımızı göstermektedir:

Meşhur Jean Jacques Rousseau, *İtirafılarım (Mes Confessions)* adlı eserinin önsözünde; “Elimde bu kitap olduğu halde âlemlerin Rabbinin huzuruna çıkacağım” dediği gibi ben de bugün milletin önüne bu kitapla çıkıyorum ve yarın da âlemlerin Rabbinin huzuruna yine bu kitapla çıkacağım. Burada her şeyi olduğu gibi, bütün hakikatiyle ortaya koyuyorum. İsterim ki diğer komuta kademesinde bulunan arkadaşlarım da tıpkı benim gibi yaptıklarını iyi ya da kötü gizlemeden, saklamadan ve değiştirmeden ortaya koysunlar. Böylece Meşrutiyet’in başlangıcından itibaren uğradığımız acı kayıpların ve tamiri mümkün olmayan felaketlerin sebepleri ortaya çıksın, millet ve hükûmet de bu gibi kötü olayların tekrarını önleyecek çareler bulabilsin. Amacım kimseyi suçlamak değildir. Ancak bana yüklenen ve altı seneden beri bütün ağırlığıyla üzerime çökmüş olan sorumlulukların iç yüzünü ortaya koymak, artık buna daha fazla dayanamadığımı millete ve bütün dünyaya anlatmaktır.⁴⁰

On yedi yıl boyunca Sultan II. Abdülhamid’e seraskerlik yapmış olan Rıza Paşa, Meşrutiyet ilan edilip, görevden alındıktan üç gün sonra devr-i sabıkla ilgili sicilinden kurtulmanın kaygısına düşmüştür. Bu amaçla, aynı yıl yayımlanan anıları *Hâtırat* başlığını taşımaktadır. Bunun “birinci cilt” olması, akla diğer cilt/ciltlerin de yayımlanacağını getirmektedir. Oysa, yazara göre dönem hassas, vakit dar ve ortam çalkantılıydı; öyle rahat zamanlardaki gibi arka arkaya eser yayımlamanın sırası değildi. Bu yüzden, ertesini yıl yayınlanan *Hülâsa-i Hâtırat (Anıların Özeti)* başlıklı kitabında, söyleyeceklerinin hepsini bir çırpıda özetlemiştir.⁴¹ Benzer bir kaygıyı General Ali İhsan Sabis’in anılarında da görmekteyiz:

Yukarıda zikredilen muhtelif hâdiseler hasebiyle, “Harp Hâtıralarım”ın ikinci cildini ancak 1951 senesinde bastırmağa ve yaymağa mecburiyet hâsıl olmuştur. Evvelce uğradığım hücumları ve iftiraları düşünerek neşirden vazgeçmekliğimi tavsiye edenlere teşekkür ederim. Fakat geçmiş millî tecrübelerden ve felâketlerden ibret almak için, hâtıraların saklı durmalarına razı olmamak düşüncesi ve her suretle vatanın yük selmesine çalışmaktan çekinmiyerek fedakârlık etmek gayesi, diken-

40 Abdullah Paşa, *Abdullah Paşa'nın Balkan Savaşı Hatıratı ve Mahmut Muh-tar Paşa'nın Cevabı*, ed. Hülya Toker ve Sema Demirtaş (İstanbul: Alfa Ya-yınları, 2012), 11.

41 Mahir Aydın, *Abdülhamid'in Seraskeri Rıza Paşa'nın Anıları* (İstanbul: Kita-bevi Yayınları, 2012), 1.

ni düşünerek bir daha gül koparmağa tövbe etmek ihtiyatkârlığından bizi uzak tutmuştur. Hâtıralar, daima, tarihin kıymetli vesikalarından sayılır. Buhranlı, muayyen devirlerden ibret alınabilmesi için o devirlerde rol almış kimselerin hâtıraları çok ehemmiyetlidir. Bunun için hâtıraların neşri, bir vatan vazifesidir. Resmî ifadelerin arkasında saklı duran gizli hırslar, milleti felâkete sevkeden gizli sebepler, hâdiselerin gerçek mahiyetleri ekseriya hâtıralarla meydana çıkabilir. Bu maksatla, hâtıralarımın neşrine devam etmeğe karar verdim.⁴²

Bir bakıma bir *alternatif tarih yazımı iddiası* diyebileceğimiz bu yaklaşıma, daha yakın dönemdeki eserlerinde de rastlarız. Albay Ahmet Yıldız, ağırlıkla 27 Mayıs'la ilgili konuşurken, 27 Mayıs'ın unutturulan hikâyesinin, bir zamanlar kitaplardan çıkarılan I. İnönü Savaşı'nın hikâyesine benzer olduğunu söylemektedir:

[Bu] zihniyetin, bugünkü kitaplarda da 27 Mayıs'a yer vermeyecek denli ileri gidişin yaşattığı boşluğu, kopukluğu gidermeği, tarihe karşı gösterilen saygısızlığı düzeltme görevini de yerine getirmeğe çalıştım. Gerçeklerden korkan kimileri rahatsızlık duysalar da, Türkiye'nin istenen gelişme ve kalkınma düzeyine ulaşmamasının nedenlerine de giderilmeleri gereği ile değindim. Bunu yaparken de, çoğu kez karmaşık hal alan olayların yoğun etkileri altında yaşamış insanlardan biri olarak, geleceğe yönelik görüş, düşünce ve önerilerimi de okurların değerlendirmelerine sunuyorum.⁴³

Neticede anı yazmanın önemli nedenlerinden biri olarak, yazarın, içinde yer aldığı tarihsel olayları kendince doğru bir şekilde anlatarak aklanmak; başka bir deyişle, kendisinin veya içinde bulunduğu ilişkiler ağının bir savunusunu yapmak olarak belirlemektedir. Numan Esin bu durumu şöyle izah etmektedir: “Geçmişimi anlatmaktaki amacım başımdan geçenleri tarih mantığına uygun

42 Ali İhsan Sabis, *Harb Hatıralarım: İkinci Cihan Harbi* (İstanbul: Güneş Matbaacılık, 1951), 7.

43 Ahmet Yıldız, *İhtilalin İçinden: Anılar, Değerlendirmeler* (İstanbul: Alan Yayıncılık, 2001), 14. Yukarıda değinilen çerçevede düşünüldüğünde anı yazarları, genellikle başkalarının öznel yanıtlara düşebileceklerini ama kendilerinin bu kişilerden olmadıklarını söyler. Ahmet Yıldız'ın ilerleyen satırları bu yöndedir: “Anıları da içeren yapıtlarda, öznelliğin etkilerinin bulunabileceği, çoğu kez de savunma, övünme, kimi karşıtları suçlama ya da yerme, ya da siyasal yatırım amacı güdüldüğü görülebilir... Benim bu türden amaçlarım olmadığı gibi böyle yorumlara gerekçe vermemeğe de özen gösterdim. Bir kez daha yinelemeliyim ki, bu kitabı yazmayı bugünkü kuşaklara karşı olan yükümlülüklerimden saydığım için, tüm çekincelerini de göğüslemekten kaçınmıyorum.”

biçimde dile getirirken doğruları yakalamak, yer yer de yorumlara girmekti. Ayrıca Türkiye'nin yakın tarihinin yeterince açıklığa kavuşturulmamış bazı olayların aydınlatılmasını sağlamaktı.”⁴⁴ Dikkatle okunduğunda, örneğin Sıtkı Ulay'ın,⁴⁵ Sadi Koçaş'ın⁴⁶ ve Adnan Çelikoğlu'nun⁴⁷ anılarının 27 Mayıs'ın; Muhsin Batur'un anılarının 12 Mart'ın,⁴⁸ Kenan Evren'in anılarının ise 12 Eylül'ün⁴⁹

44 Numan Esin, *Devrim ve Demokrasi: Bir 27 Mayısçının Anıları* (İstanbul: Doğan Kitap, 2005), 9. Burada, kendi yazma motivasyonunu anlatan Yüzbaşı Papuç'a kulak vermekte yarar var: “Kitabın, çoğu anı kitabında olduğu gibi, uydurma kahramanlar yaratıp arkasına gizlenmeye yönelik ve genelde yaşamın son yıllarında kaleme alınan bir günah çıkarma olarak algılanmasını istemem.” Papuç, *Boyalı Bank Nöbetini Terk Etmek*, 15.

45 “27 Mayıs'ın getirdiği geniş fikir, söz ve yazı hürriyetleri ışığında aradan henüz sekiz sene dahi geçmeden sorumlu sorumsuz herkes kendi açısından gördükleri ile işittiklerini ve başına gelenleri yazı ve hatıraları ile dile getirip doladı (...) Bilhassa 27 Mayıs'ın en yakın sorumlusu, mensubu olmakla iftihar ve şeref duyduğum bir üyesi olarak ihtilalin en büyük kuvveti ve başarıcısı olan Harp Okulunu ve olaylarını da dile getirmeyi, bugüne kadar ihtilali yazarların bir ihmal veya unutkanlığı sayarak bunu bir borç ve vazife bildim.” Sıtkı Ulay, *Harbiye Silah Başına* (İstanbul: Kitapçılık Ticaret, 1968), 5-6.

46 “Ben olayları bir fotoğraf makinası sadakati ile kendi düşüncelerimi de bütün içtenliğimle açıklamakla yetiniyorum. Elbette bunlar da 27 Mayıs'ın tarihi değildir ve olamaz. Sadece 27 Mayıs hakkında benim bildiklerim ve gördüğüm bazı belgelerden ibarettir.” Sadi Koçaş, *Atatürk'ten 12 Mart'a Anılar: 27 Mayıs'tan İkinci Cumhuriyete* (İstanbul: Tomurcuk Matbaası, 1977), 1057.

47 “Bu hatıralarımı yazmama sebep, Türkiye'nin 1960 ihtilaline nasıl getirildiği ve bunun sorumlularının kimler olduğunu aydınlığa çıkartmaktır.” Adnan Çelikoğlu, *Darbeci Bir Subayın Anıları* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009), 59.

48 “Ben de kendi askeri ve siyasi yaşamımda bazı olayların içinde bulundum. Beni bugüne kadar yazmaktan alıkoyan nedenleri şöylece sıralamam mümkün: 1- Ben-sen, ben dedim sen dedin akımı içinde (...) 2- Hiçbir olay tek başına yaşanmaz, bir anı yazılırken yalnız hep güzel olaylardan bahsedilmez, hatta çoğunlukla bunun aksini yapmak zorunda kalabilirsiniz. 3- Aca-ba yazdıklarım faydalı olabilecek midir? Kararımı verip yazmaya başladık-tan sonra gördüm ki o beğenmediğim sen-ben söyleşilerinden kaçınmak olanaksız.” Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985), 5.

49 “12 Eylül 1980 tarihinde Türkiye Cumhuriyetini Koruma ve Kollama Harekâtının liderliğini üstlendikten sonra birçok çevrelerden, özellikle basın mensuplarından müracaatlar olmuşsa da, bunu yapmak gerekirse, en iyisi kendi tarafımdan kaleme alınarak gerçekleştirilmesinin (...) Diğer taraftan hayat hikâyemin yazılmasının da bir zaruret olduğunu takdir etmi-yor değildim. Zira Türk Milleti haklı olarak, “kimdir bu Kenan Paşa, nereden gelmiş, nasıl yetişmiş, bugümlere kadar nasıl bir hayat geçirmiş, neden ve ••

kişisel boyutları bakımından bir savunusu niteliğinde olduğu kolaylıkla görülmektedir. Söz konusu savunuları geliştirmek için başvurulan argümanların siyasete ve topluma kaçınılmaz olarak dokunmaları; demokrasi, özgürlükler, siyasetin anlamı, siyasetçi profili, devletin diğer bürokratik örgütleri, toplum, millet, vatan, düzen, rejim gibi birçok konuda bol miktarda malzeme sunması da bu anıların önemli bir özelliğidir. Anılarla ilgili bir diğer husus ise, yazarlarının “siyasi” taraflarını çok önceden belli etmiş olmaları nedeniyle görece daha cesur yazabilmeleridir.

Yukarıda bahsedilen muhtemel kaygıların, anıları tümünden değersiz hâle getirmeyeceğini belirtmemiz gerekir. Aksine, anılardaki söylem büyük ölçüde savunma amaçlı olsa bile, bu anıların her biri, kendi döneminin dışarıdan algılanamayacak iklimini yansıtmaları bakımından hayati önemdedirler. Bazı gerçekler çarpıtılmış olsa bile, söylemin kendisi ayrı bir bilgi değeri taşır. Şükrü Hanioglu, Enver Paşa'nın mektuplarına dair incelemesinde bu noktaya işaret etmektedir: “Bu derlemede söz konusu edilecek malzeme (...) İttihad ve Terakki Cemiyeti (Fırkası) içinde bu denli önemli kararlar alan bir kişinin olaylara bakış tarzı ve iç dünyasını bize açıklayabilecek muhtevayı haizdir.”⁵⁰

Anıların bir kısmının, arkadan gelen genç asker nesillere bir öğüt kitabı olma amacı veya iddiası taşıdığı da görülmektedir. Nevzat Bölügiray'ın şu sözleri buna örnektir: “Özellikle asker arkadaşlarıma bu kitapları okumalarını, daha nesnel değerlendirmeler ve yorumlar yaparak dersler çıkarmalarını öğütleme istiyorum. O zaman birçok konuları şimdikinden başka türlü görüp düşünme olanağı bulacaklarını ve olaylara daha gerçekçi yaklaşacaklarını sanıyorum.”⁵¹ Anı yazma nedenini açıklarken Hobsbawm'ın satırlarının kendisini teşvik ettiğini belirten Tuğgeneral Nurettin Tur-

---

nasıl bu hareketi yapmış veya daha doğrusu yapmak zorunda kalmış.. Bütün bunları şimdiki ve gelecekteki nesiller bilmek isteyecekti.” Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991), 1: 19-20.

50 Enver Paşa, *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, ed. Şükrü Hanioglu (İstanbul: Der Yayınları, 1989), 3.

51 Nevzat Bölügiray, *Sokaktaki Askerin Dönüşü: 12 Eylül Yönetimi Dönemi* (Ankara: Tekin Yayınları, 1991), 12. Ayrıca bkz.: “Bu kitap sevgili genç meslektaşlarımdan kendilerinden evvelkilerin hangi koşullar altında ne gibi dönem ve devrelerden geçtiklerini görecekle, belki biraz garipseyecekler ama her bakımdan bizlerden üstün, şanlı şerefli düzeyleri ile gurur duyacaklardır.” Kenan Kocatürk, *Bir Subayın Anıları 1909-1999* (İstanbul: Kastaş Yayınları, 2009), 5.

san, yaşadığı ve önemli gördüğü hadiselerin unutulup giden bir tarih olmasını önlemek için yazdığını söylemektedir:

Hobsbawm, Kısa 20. Yüzyıl adlı eserinin ilk sayfalarında şöyle yazmış: “Belirli bir zamanda ve mekânda yaşayan erkek ve kadınlar önemli önemsiz olsunlar bu yüzyılın felâketlerinde rol oynamış, en azından tarihine katılan ve ona dair görüşleri olan insanlar olarak bu yüzyılın parçasıdır. Yaşadığı zamanın parçası olarak geçmişe sahip olan tek kişi yaşlı tarihçi değildir. Belirli bir yaşın üzerindeki herkes, aynı temel deneyimlerden geçmiştir. Bunlar, hepimize bir ölçüde damgasını vurmuştur. Bir öğrenci için Vietnam Savaşı bile, tarih öncesidir” diyor. İşte beni teşvik eden düşünce. Çok haklı. Gençliğe, çocuklarıma bakıyorum. Kimse 27 Mayıs 1960’ı bilmiyor.⁵²

Anı sahiplerinin bir kısmı, savaş ve darbe gibi sıradışı dönemlerin şahidi veya yönetici failidir. Bu kişilerden bazıları edinilen tecrübeleri bir ibretler manzumesi sunarak kamuya yararlı olmayı amaçlamıştır. Örneğin, Gazi Ahmet Muhtar Paşa’nın motivasyonu budur: “İnsanoğlunun başından geçenler hayat ağacının olgunluğa erişmiş meyvesi olduğundan, onu ağacında kuruyup telef olmaya bırakmamalıdır. Özellikle mensup olduğu kavmin büyüklü küçüklüğü olayları içinde yuvarlanan kişilerin sergüzeşti birçok bilgi ve ibret dersiyse dolu olacağından elbette gelecek için yarar sağlar...”⁵³ Kazım Karabekir de anılarını benzer saiklerle kaleme almıştır: “Herkesin hayatı, mükemmel bir tarih parçasıdır. Hele çocukların ibret alacağı güzel bir kitaptır. Şahsının ehemmiyetine göre böyle bir kitap bütün vatan evlatlarının da istifade edebileceği hakiki bir rehber olabilir. Ne idik, ne olduk? Mutlak bilinmelidir. Bu dünyada herkesin hayatı, kendi hatırasında bir resimli kitaptır.”⁵⁴

52 Nurettin Türsan, *Anılar* (İstanbul: Arma Yayınları, 2009), 22.

53 Gazi Ahmet Muhtar Paşa, *Anılar: Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Evveli* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 1. Bir başka örnek olarak Orgeneral Kemal Yamak’ın anıları verilebilir: “İşte ben sağlığımda bana sorularak cevap bulunan sorulara, daha sonra sorusu olan ve cevap arayanlara bir mehzaz olmak üzere bu anıları yazmak istiyorum. Yaptığım görevler, yaşadığım olaylar, bulunduğum ortam, katıldığım çalışmalar ve Cumhuriyet’in ilanından bir yıl sona doğmuş, takriben seksen yıla yakın bir süreyi ve çok çalkantılı bir dönemi Cumhuriyet çocuğu ve nesli olarak yaşamış bir kimsenin (...) asker ve sivil ayrımı da yapmadan anıların kapsam ve ayrıntısını düzenlemeyi, ders alınabilecek konulara öncelik vererek...” Kemal Yamak, *Gölgede Kalan İzler ve Gölgeleşen Bizler* (İstanbul: Doğan Kitap, 2006), 7.

54 Kazım Karabekir, *Hayatım* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008), 17.

Bazı askerler hak ettiğini düşündüğü makam ve rütbelere ulaşmadığı için duyduğu kırgınlık hissiyle, kuruma değilse bile kurumun üst düzey yöneticilerine yönelik eleştirilere geniş yer verdikleri anılar yazmışlardır. Diğer taraftan, diğer bazı askerler ise yetenekleriyle mütenasip yerlere eriştiği konusunda tatmin olup, kendisine bu imkânları sunan kadere, milletine ve komutanlarına şükran hislerinin bulunduğu anlatılar bırakmıştır. Her iki anı türü de anlattıkları kadar anlatmamayı tercih ettikleriyle bize ordu hakkında malzeme sunmaktadır.

Beklenebileceği gibi anı yazarlarının tamamı elbette doğruyu, sadece doğruyu anlatacaklarını taahhüt etmiştir. Fahrettin Altay bunu şöyle ifade eder: “Bu yazıların siyasi veya edebi eser olmak gibi bir iddiaları yoktur. Sadece yakın tarihimizin süratli akışı içinde yaşadıklarımızdan ibarettir. Bunları tarihe intikal ettirirken benim için vazgeçilmez unsur, bütün hayatım boyunca olduğu gibi gerçeklerin dışına çıkmamak olmuştur.”⁵⁵

Bazı anı yazarları, bu tür anlatıları ordu içindeki bir takım düşünce ve pratiklerin topluma açık edilebilmesinin belki yegâne yolu olarak görmektedir. Tarih öğretmeni asteğmen Ahmet Özcan toplumun bütün katmanlarını ilgilendiren tecrübelerin, pratik olarak herkes tarafından tecrübe edilmesi mümkün olmadığı için, topluma yazılı olarak aktarılmasından yana olduğunu belirtmektedir.⁵⁶ “Askerlik hayatında kâğıtlara dökülmemiş, yazılı olmayan ama yaşanan ve insan hayatını derinden etkileyen bir sistem, yaşam biçimi ve felsefe” olduğunu düşünen General Alaettin Parmaksız⁵⁷ gibi Murat Papuç da derdini yazıyla anlatarak ikinci elden bir eylemi

55 Fahrettin Altay, *Görüp Geçirdiklerim, On Yıl Savaş ve Sonrası: 1912–1922* (İstanbul: Yeniden Grup Matbaacılık, 2008). Kuşkusuz, bu taahhüdün ne denli gerçekleşeceği, anlatıcının içtenlik düzeyine bağlıdır. Kimileri okuyucuya daha mesafeli bir tavır alırken, Kenan Evren örneği gibi, bazı yazarlar ise kullandıkları samimi dil ile okuyucuyu şaşırtabiliyorlar: “Orgeneral Haydar Saltık yerli ve yabancı basın mensuplarının basın toplamışı yapmamı arzu ettiklerini söyledi. Ben de ‘uygun olur’ dedim. İlk defa bir basın toplantısı yapacak, yerli ve yabancı yüzlerce kurt gazetecinin sorularına muhatap olacaktım. Önceden sorular alınarak ona göre cevap da hazırlanabilirdim ve genellikle de devlet başkanları bu yolu tercih ederlermiş. Bunu basın toplantısı bittikten sonra öğrendim.” Evren, *Kenan Evren’in Anıları*, 1: 29-30

56 Ahmet Özcan, *Operasyon Var Bu Gece: Bir Komando Asteğmenin Güneydoğu Hatıraları* (Ankara: Kent Yayınları, 2008), 11.

57 Alaettin Parmaksız, *Türk Ordusunda General Olmak* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010), 30.

seçtiğini ve bu şekilde askerler hakkındaki gerçeğin perdelerini kaldırmak istediğini söyler.⁵⁸

Anılarda Gözlemlenen Hâkim Dil, Tavır ve Duygusal Durum ile İlgili Değerlendirmeler

Anılara hâkim olan dili, anı yazımına eşlik eden motivasyonla birlikte düşünmek gerekmektedir. Zira yazarın motivasyonu, kullandığı anlatım dilini büyük ölçüde belirlemektedir. Söz konusu motivasyonları ise ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki, hayat hikâyesinin samimi bir şekilde anlatılmasıdır. Yazar burada başka tâli kaygılardan ziyade, artık büyük kısmını geçirip sonuna yaklaştığını hissettiği yaşamını ailesi, torunları, çocukları, genç meslektaşları, genel okuyucu ve nihayet tarihle paylaşmak istemektedir. Bu türden anlatıların içinde, diğer türde de olduğu gibi, zorluklar, yoksunluklar, acılar, kıskançlıklar ve pişmanlıklar yer alabilmektedir. Fakat işittiğimiz sesin yönü, herşeyden önce, anlatıcının kendi içine doğrudur.

İkinci türü ise kendini tarih karşısında aklama ve savunma amacı güdenler ile yer yer birileriyle veya bir yerle hesaplaşma maksadı taşıyanlar oluşturuyor. Bu gruba dahil olan yazarlar, genellikle hak ettiklerini düşündükleri maddi veya manevi pozisyonlara erişememe sebeplerini kaderlerine, dostlarının ya da üstlerinin kadirnâşinaslıklarına ve hışmına bağlamaktadır. Burada söz konusu olan kırgınlık duygusu bazen, baştan sona kadar tüm sayfalarda anlatım diline güçlü bir şekilde sinmiştir. Hatta bazı örneklerde, laf her fırsatta bu düşünceye getirilip, yaşanan her olay sanki bu durumun kanıtları olarak sunulmaktadır.

Mutlu bir yaşam yerine başarılı bir meslek kariyerin vurgulanması üzerinde durmak gerekmektedir. Bu, bilinçli bir tercihtir. Zira sadece bu tür anılarda değil, diğerlerinde de genellikle aile büyüklerinden, bebeklik ve çocukluktan, doğulan muhitten ve ilk öğrencilikten açılan bahislerin ve anneye, mahalleye, arkadaşlara, sokağa, kasabaya dair anlatımların bulunduğu sivil hayatla ilgili kısımlar, ilk 10-20 sayfada nihayete ermektedir. Bundan sonraki kısımda ise, askerî okul yıllarıyla başlayan resmî dil, ancak emekliliğin ardından bir nebze tekrar sivilleşebilmektedir. Bunun dışın-

⁵⁸ Papuç, *Boyalı Bank Nöbeti*, 17.

daki kısımlarda herhangi birinin değil, bir subayın, bir generalin hayatını dinleriz. Burada söylemek istediğimiz şey, askerliğin hayat, dolayısıyla da hayat hikâyesi üzerindeki baskın rolüdür. Bunun nedenleri üzerinde biraz durmamız gerekir, zira bu nedenlerin tümünde karşılaştığımız tarihsel hikâyenin iki ana kolu hakkında da bize bazı bilgiler sunacaktır.

Osmanlı dönemi askerlerinin anıları söz konusu olduğunda bu durumun bir açıdan normal olduğu düşünülebilir. Harbiye'den mezun olur olmaz, hatta bazen normal süreyi tamamlamadan, subay kendisini harp meydanında bulmakta; bazen 15-20 yıl, kısa fasılalar hariç, kişinin yaşamı bu meydanlarda geçebilmektedir. Bu dönemin anılarını okurken ateş, kan ve barutla duygular hisseder; at, manda, top, çadır, mektup, şehit, mavzer, toz, toprak, ter, cephe, tren, çamur, yağmur gibi kelimeleri de sıklıkla duyarız. İsmet Paşa'nın dediği gibi, bu neslin zabitleri harp meydanlarında itile kakıla pişmişlerdir.⁵⁹

Cumhuriyet dönemi anılarında ise harpten ziyade, harp hazırlığı söz konusudur ve Osmanlı dönemindekiyle aşağı yukarı aynı duyguları hissederiz. İlk dönemlerde karşımıza çıkan ana tema yoksulluktur. Yukarıda ifade edilen harp görmüş neslin yönetsel egemenliği ve onlardan tevarüs edilen geleneklerin etkisine ilaveten, II. Dünya Savaşı'nın yarattığı gerilim içinde geçirilen yoksulluk yılları, askerî özerkliğin çeşitli kurumsal ayrıcalıklar yoluyla yeniden tesis edilmeye başlandığı 60'lı yıllara kadar sürer. Bu dönemde, fiziksel altyapısı ciddi anlamda yetersiz olan kışlalarda, bir yandan emri altındaki askerlerin harp eğitimi ile meşgul olan, diğer yandan da söz konusu altyapısal eksiklikleri kendi yerel imkânlarıyla iyileştirebilmek için "kireç kaynatan, tuğla pişiren;"⁶⁰ bunları yaparken de söz konusu koşulları çeşitli eğitim programları ve NATO görevleri vesilesiyle yakından gözlemledikleri Batılı orduların imkânlarıyla karşılaştırdıkça ümitsizliğe ve kızgınlığa kapılan subayları görürüz. 60'lardan itibaren kışlalarda ve askerlerin sosyal yaşantılarında lojmanlar, orduevleri ve ordu pazarları yoluyla gerçekleştirilen görece iyileştirme söz konusudur. Buna karşın askerlik mesleğiyle ilgili, hafta içi sekiz-beş saatleri arasında yaşanıp bitmeyen, kişinin gündelik hayatının daha geniş kısımlarına yayılan, üstelik sadece kendisinin değil ailesinin yaşamını da işgal eden bir görüntü hâkimdir.

59 İsmet İnönü, *Anılar*, haz. Sabahattin Selek (Ankara: Bilgi Yayınları, 2006), 76.

60 Cemal Madanoğlu, *Anılar* (İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1982), 112.

Disiplin, itaat, vazife ve fedakârlık ise bu hikâyeye eşlik eden belirgin örgütsel değerlerdir.

Yukarıdaki örnekler söz konusu anı yazarlarının hayatlarında mesleğin baskınlığını açık bir şekilde göstermektedir. Fakat, birçok anı yazarının hayatında askerliğe paralel akan bir başka hikâyenin de altı çizilmelidir: Kuleli Vakası, Babıali Baskını, 1908, 31 Mart, 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül gibi olaylarda yer alan aktörlerin siyasi aktivizmi. Bir yandan harp meydanında savaşırken, bir yandan da geceleri çadırda yahut mahfelde hâl çarelerinin düşünülüp tartışılması, savaş yenilgilerinin veya ordunun donanım ve altyapı eksikliğinin siyasi bilinçlenmeye evrilmesi, emirleri altındaki savaş cihazlarının siyasi iktidarları düşürmek için kullanılması ve siyasi örgütlenme için sarf edilen ve yılları bulan mesailer bu siyasi aktivizmin yansımaları olarak öne çıkmaktadır.

Burada, anı yazarlarının siyasi meselelerde tek tip ve birbiri ile her konuda ittifak içinde oldukları düşünülmemelidir. Anılarda bu konuyla ilgili karşımıza çıkan görüntü, bütün tektipliği ve düzeni sağlamaya yönelik yaygın kurumsal düzenleme ve pratiklere karşın, askerlerin siyaset, toplum, devlet, demokrasi, hukuk, iktisat, adalet, siyasi partiler, özgürlükler, ideolojiler, toplumsal değişim, modernleşme, toplumsal cinsiyet vb. konular üzerindeki söylemlerinde ciddi farklılıklar olduğudur.

Bu bağlamda şu soru anlamlıdır: Söz konusu farklılık ve çeşitliliğe rağmen, kurum olarak ordu yekpare görünmeyi nasıl başarmaktadır? Daha derinlemesine yapılacak araştırmalar bu soruya daha iyi cevap verecektir, fakat anılarla ilgili yasal düzenlemeler ve gelecekselleşmiş değerlerin, yazarlar üzerinde bir baskı unsuru teşkil etmiş olması mümkündür.⁶¹ Başka bir deyişle, askerlikten ayrılıp kurumdan özgürleşir özgürleşmez farklı içerikteki anlatıların ortaya çıkması, askerlerin endoktrinasyonunda sadece rıza ve benimsemenin değil, çeşitli düzeylerde zor (coercion) tekniği bileşimlerinin de devrede olduğu bir tür kapalılığı akla getirmektedir.⁶²

61 Orgeneral Kemal Yamak'ın naklettiği, yasal olarak serbest olmasına rağmen bıyık bırakmanın önüne hangi yönetsel metodlarla geçildiği öyküsünü zikretmek yararlı olacaktır. Yamak, *Gölgede Kalan İzler*, 64. (Orgeneral Yamak, komutanları tarafından bıyık bırakmama konusunda açık bir emir vermediğini, ancak “selam vermen yanlış,” “gözünün üstünde kaşın var” gibi bilinen usullerle yapılan bir tür “mobbing”den söz eder.)

62 C.W. Mills'in verdiği örnekle, çok iyi yetişmiş bir dizgici gerici bir gazetede çalışıyor olabilir. Ekmek parası için işini kaybetmemeye, işverenin kurallarına uymaya zorunlu olan böyle bir dizgici, işyerinin dışındaki yaşamında ♦

Bu tekniklerin ve bunların dolayısıyla üretilen kendine özgü askerî *ethosun* ortaya çıkardığı görüntü, söz konusu yekpare görüntüden ibaret değildir. Anılarında birbirleri hakkındaki onca he saplaşmalara, atışmalara, suçlamalara karşın, İsmet İnönü ile Ali İhsan Sabis, Alparslan Türkeş ile Dündar Seyhan yahut Kenan Evren ile Nevzat Bölügiray gibi isimleri bir araya getiren bir unsur hissedilmektedir. Bu unsur toplum ve siyasete dair tavırlarla ilgilidir. Bu tavrın, yazarların kendilerine dair algılarındaki bir kırılmadan dolayı oluştuğu söylenebilir. Yazarlar ideolojik/siyasi açıdan birbirlerinden farklı konumlarda olsalar bile, söz konusu tavrın siyasete ve topluma mesafesi aşağı yukarı aynıdır. Yaklaşık 150 yıllık bir zaman dilimine yayılan anılar külliyatındaki tarihsel sürekliliğin en belirgin hissedilebildiği yer de burasıdır.

İlk bakışta birtakım meslekî değerler suretinde görülen bu özelliklere daha yakından bakıldığında, bunların esasen askerlerin topluma ve siyasete dair söylemlerindeki form ve kalıplar olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle, askerlerin büyük çoğunluğu fikir ve görüşlerini üretirken, farkında olsun veya olmasın, bu formlar içinde hareket etmektedir. Bu noktada ayrıca hafızanın toplumsal oluşu akla getirilmelidir. Hayat boyu içinde yer alınan askerî yapı ve davranışlar askerlere anılarını yerleştirecekleri bir çerçeve sunar. Düşünülp anımsanan şey, grubun sağladığı zihinsel uzamlar içerisine oturtulur. Kişi bir şeyi anımsamak istediğinde, dikkatini ait olduğu grubun ağır basan ilgilerine çevirir ve onunla ilgili gelecekleşmiş hafıza kanallarını izler. Nitekim anılarda, bu formların dışında yer alabileceğini tahmin edeceğimiz ayrıksı örneklerin bile, bunlardan tamamen özgürleştiğini söyleyebilmek zordur.

Otobiyografilerde yazarın, kendisini toplumsal statüsünün ve kimliğiyle ilgili deneyimlerinin bir parçası görerek yazdığına yukarıda değinmiştik. Bu bakımdan, örneğin, bir generalin hayatını dinlerken fark edeceğimiz generallik vurgusu, anlatıcının izlediği kronolojik sıra doğrultusunda ortaya çıkmaz. Yazar, yani anılarını kaleme almak üzere yazı masasının başına oturan emekli general, aslında, çocukluk anılarını anlatırken de, teğmen rütbesi aldığı günü anlatırken de bir ölçüde generaldir. Zira yaşadığı deneyimleri

---

radikal bir isyancı olabilir. Bu bakımdan kusursuz disipline sahip topluluklarda bile, güdümlenen insanlar kendileri için belirlenmiş olan rolleri aksatmadıkları hâlde, güdücü değerleri benimsemiyor, dolayısıyla düzenin haklılaştırıcı inançsal temellerine katılmıyor olabilirler. C.W. Mills, *Toplumsal Düşün*, çev. Ünsal Oskay (İstanbul: Der Yayınları, 2007), 71.

anlatan kişi, bizatihi o deneyimler tarafından inşa edilmiş olan kişidir. Bireyin kendi varlığını yeniden kurduğu retrospektif bir anlatı olarak betimlenen bu yazım sürecine daha sonra elde edilmiş olan bilgi, tecrübe ve inançların eşlik ettiği de unutulmamalıdır. Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Beş Şehir*'inde "Şurası var ki tıpkı kendimiz gibi geçmiş zaman da bizdeki aksiyle tekevvün halindedir. Kainatımızı nasıl kendi akislerimizle yaratırsak, maaziye de, düşüncelerimize, duygularımıza ve değer hükümlerimize göre yaratır, değiştiririz"⁶³ şeklindeki tespitine uygun bir şekilde, anı yazarı askerler maaziye, en son çıkardıkları apoletlerinin buğulaştırdığı bir pencereden bakarak hatırlamaktadırlar.

Anı yazma motivasyonlarından bir diğerinin, kendini aklama, askerî ve/veya siyasi hasımları/rakipleri ile hesaplaşma olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bu konuya tekrar dönüp burada kullanılan dile bakarsak, söz konusu amacı taşıyan anıları da kendi içinde ikiye ayırmamız gerekir. Askerî veya siyasi anlamda "başarılı" olarak belirli türde bir iktidarın parçası olmayı başarabilenler⁶⁴ daha kendinden emin ve bu nedenle görece sakin bir dil kullanırken, "muhalafette" kalanlar⁶⁵ ise iddialarını kuvvetlendirmek istedikçe sertleşen ve böyle olduğu ölçüde yer yer güçsüzleşen dilleriyle dik-kat çekerler.

Sakin, tatmin olmuş, babacan, yer yer şakacı dil kullanım örnekleri bulunmakla birlikte, asker ciddiyetinin devam ettiği, emekli de olsa eski bir komutan olmanın sorumluluğu diyebileceğimiz bir kaygıyı taşıyanların çoğunlukta olduğu söylenebilir. Bu konuda bir ayrıma daha gidilirse, emekli generallerin sanki hâlâ görevdeymişçesine daha ciddi, resmî, mesaj kaygılı ve monolog bir anlatıma başvurdukları, subayların ise bu bakımdan görece daha esnek ve diyaloga, tartışmaya daha açık bir dil kullandıkları söylenebilir.

Tekrar etmek gerekirse, her yaşam anlatısının bir muhatabı vardır. Anı yazımı yazar ve okuyucu arasında kurulacak bir iletişime

63 Ahmet Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992), 100.

64 Bu gruba örnek olarak İstiklal Savaşı sırasında oluşan "iktidar bloku" mensuplarından İsmet İnönü ve Fahrettin Altay, 27 Mayıs döneminden Milli Birlik Komitesi üyeleri, 12 Eylül döneminden de Milli Güvenlik Konseyi üyeleri verilebilir.

65 Bu gruba örnek olarak ise, yukarıdaki dipnotta zikredilen dönemlerden sırasıyla Ali İhsan Sabis ve Kazım Karabekir, Milli Birlik Komitesi tarafından yurtdışına gönderilen ve "14'ler" olarak bilinen subaylar ile 12 Eylül sonrasında terfi ettirilmeyerek emekli edilen Nevzat Bölüğüray gibi isimler verilebilir.

gereksinim duyar. Yazar boşluğa değil, kendisince muhatap aldığı birilerine konuşur. Burada incelenen anıların muhatapları ise anı yazma motivasyonuna göre değişmektedir. Örneğin, Gazi Ahmet Muhtar Paşa anılarının ağırlıklı olarak 93 Harbi'ne ayırdığı ikinci cildini Padişah II. Abdülhamit'e; II. Abdülhamit'e eleştiriler getirdiği birinci cildini ise İttihat-Terakki iktidarına hitaben yazmıştır. Korgeneral Nevzat Bölügiray'ın 12 Eylül günlerini anlattığı *Sokaktaki Asker ve Sokaktaki Askerin Dönüşü* başlıklı iki ciltten oluşan anıları ise, genel okuyucu kitlesine olduğu kadar, belki bundan da çok, Kenan Evren'e, Milli Güvenlik Konseyi üyelerine ve orgeneral Kemal Yamak'a hitap etmektedir.

Anılar askerlerin kitap, roman, şiir, müzik, sinema, resim ve tiyatro gibi kültürel etkinliklerle olan ilgilerine dair de fikirler vermektedir. Fakat bu konuda yoğun bir ilgiden bahsetmek oldukça zordur. Yaklaşık 50 bin sayfayı bulan bu külliyatta, okunan kitaplardan, sevilen şairlerden, dinlenen müzik türlerinden, ilgi çeken ressamlardan, görüşleri eleştirilen bir sosyal bilimci veya filozoftan söz edilen sayfaların sayısı yok denecek düzeydedir. Bu konuda Osmanlı dönemi askerlerinin Cumhuriyet dönemi askerlerine göre niteliksel bir üstünlük taşıdığını da belirtmemiz gerekir.

Bununla ilişkili olarak, askerlerin siyaseti ve toplumu anlamayı mümkün kılacak kavramları sıklıkla kullandıklarını söyleyebiliriz. Modernleşme, Batı, laiklik, ulus-devlet, milliyetçilik, devletçilik, sosyalizm, demokrasi, hukuk gibi olumlu veya olumsuz olan kavramlara çokça atıf yapılsa da, bunlara dair ilgi söylem düzeyinin ötesine geçmemekte; bunların ardındaki tarihsel, sosyolojik ve felsefi arkaplana yeterince hâkim olunduğunu gösteren kanıtlara, istisnalar dışında, rastlanmamaktadır.

Sonuç

Ordu, Türkiye'de hakkında çokça konuşulan, fakat az bilgi sahibi olunan toplumsal, siyasi ve bürokratik bir örgütlenmedir. Bu çalışmada, askerlerin bu kuruma dair kendi seslerini işitmeye çalışarak belirli bir portre⁶⁶ çizmenin olanaklarını araştırmaya, askerlerin zihinsel ve duygusal durumlarının, dünya görüşlerinin içine girmeye

66 Burada ima edilen "portre" fikri için bkz. Morris Janowitz, *The Professional Soldier: A Portrait* (New York: The Free Press, 1964).

ve buradan “dışarının” nasıl görüldüğüne bakmaya çalıştık. Burada incelenen kaynakların temel özelliği, sadece ordunun resmî açıklama veya bildirileri yahut tarihsel nitelik kazanan eylemleri yerine, bunların her ikisine dair de bilgiler verecek öznel hikâyeler anlatabilmesidir. Bu kaynaklardan elde etmeyi umduğumuz katkı ise askerleri, akademik tartışmanın merkezine koymaktır.

Türkiye’de ordu, asker-siyaset ve asker-toplum ilişkileri, ordunun parlamenter denetimi, askerî vesayet ve askerî darbeler konularında azımsanmayacak bir literatür bulunmakla birlikte, bu konuların baş aktörlerinden olan “askerî cenah”ı anlamaya yönelik çalışmalar kısıtlıdır. Asker anıları bu literatürde bugüne kadar sistematik olarak incelenmemiştir. Bu durum, Osmanlı-Türk modernleşmesinin problemlili alanlarından biri olan “askerin siyasal konumu” ve bu konunun kaynak ve nedenleri hakkında daha kapsamlı tartışmalar yapılabilmesinin önünde bir engel teşkil etmektedir. Bu minvalde olmak üzere çalışmamız, askerler tarafından kaleme alınan anıların vadettiği imkânlarla dikkat çekmekte ve bunlara dair ipuçları sunmaktadır. Söz konusu külliyat, yukarıda belirtilen her bir konu başlığı için veri sağlayabilecek niteliktedir.

Ayrıca, daha önce yapılmış çeşitli çalışmalarda yer yer kullanılan asker anılarının bütünlüklü bir şekilde ele alınarak, bunlardan bugüne dek gözden kaçırılmış olanlar da dâhil olmak üzere, akademik inceleme alanına sokulmasına yönelik bir katkı sunulması beklenmektedir. Böylece, orduya dair resmî/kurumsal söylemin ve literatüre hâkim olan ideolojik dozu yüksek çalışmaların yanıltıcı olabilecek klişelerinin yerini, bu kurumun aktörlerinin kendi beyanları ve öz-tanımlamalarının alması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Abdullah Paşa. *Abdullah Paşa'nın Balkan Savaşı Hatıratı ve Mahmut Muhtar Paşa'nın Cevabı*. Ed. Hülya Toker ve Sema Demirtaş. İstanbul: Alfa Yayınları, 2012.

Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009.

Akmeşe, Handan Nezir. *The Birth of Modern Turkey: The Ottoman Military and the March to World War I*. Londra: I.B. Tauris, 2005.

Akyaz, Doğan. *Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Darbeden Emir-Komuta Zincirine*. İstanbul: İletişim, 2004.

Altay, Fahrettin. *Görüp Geçirdiklerim, On Yıl Savaş ve Sonrası: 1912–1922*. İstanbul: Yeniden Grup Matbaacılık, 2008.

Altınay, Ayşe Gül. *The Myth of Military-Nation: Militarism, Gender and Education in Turkey*. New York: Macmillan, 2004.

Atay, Falih Rifki. *Zeytin Dağı*. İstanbul: Bateş Atatürk Dizisi, 1981.

Aydemir, Talat. *Hatıratım*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Aydın, Mahir. *Abdülhamid'in Seraskeri Rıza Paşa'nın Anıları*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012.

Batur, Muhsin. *Anılar ve Görüşler*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985.

Bozdemir, Mevlüt. *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.

Bölüçer, Nevzat. *Sokaktaki Asker: Bir Sıkıyönetim Komutanının 12 Eylül Öncesi Anıları*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1989.

—. *Sokaktaki Askerin Dönüşü: 12 Eylül Yönetimi Dönemi*. Ankara: Tekin Yayınları, 1991.

Çelikoğlu, Adnan. *Darbeci Bir Subayın Anıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.

Demirel, Tanel. "2000'li Yıllarda Asker ve Siyaset: Kontrollü Değişim ile Statüko Arasında Türk Ordusu." *SETA Analiz* 18 (Şubat 2010).

—. "Civil-Military Relations in Turkey: Two Patterns of Civilian Behaviour Towards the Military." *Turkish Studies* 4 (Güz 2003): 1-25.

—. “Soldiers and Civilians: The Dilemma of Turkish Democracy.” *Middle Eastern Studies* 40/1 (2004): 127-50.

—. *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.

Dogra, Aslı Özgür Peker. “The Soldier and the Civilian: Conscription and Military Power in Turkey.” Doktora Tezi, New York University, 2007.

Du Bois, William E.B. *The Autobiography of W.E.B. Du Bois: A Soliloquy on Viewing My Life from the Last Decade of Its First Century*. New York: International Publishers, 1968.

Dursun, Çiler. “Türkiye’de Askeri Darbelerin Simgesel Ekonomisi.” *Doğu Batı* (Güz 2002): 109-21.

Emiroğlu, Kudret. *Arnavutluk’tan Sakarya’ya Komitacılık: Yüzbaşı Cemal’in Anıları*. Ankara: Kebikeç Yayınları, 2004.

Enver Paşa. *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*. Ed. Şükrü Hanioğlu. İstanbul: Der Yayınları, 1989.

Esin, Numan. *Devrim ve Demokrasi: Bir 27 Mayısçının Anıları*. İstanbul: Doğan Kitap, 2005.

Evren, Kenan. *Kenan Evren’in Anıları*, cilt 1. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa. *Anılar: Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Evveli*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Iggers, George. *Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı: Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme*. Çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.

İnsel, Ahmet vd. *Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye’de Ordu*. İstanbul: İletişim, 2010.

İnönü, İsmet. *Anılar*. Haz. Sabahattin Selek. Ankara: Bilgi Yayınları, 2006.

Janowitz, Morris. *The Professional Soldier: A Portrait*. New York: The Free Press, 1964.

Karabekir, Kazım. *Hayatım*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Karpat, Kemal H. “The Military and Politics in Turkey, 1960-64: A Socio-Cultural Analysis of a Revolution.” *The American Historical Review* 75/6 (1970): 1654-83.

—. *Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Devlet*. İstanbul: Timaş, 2010.

Kışlalı, Ahmet Taner. "Türk Ordusunun Toplumsal Kökenleri Üzerine Bir Araştırma." *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 29 (1974): 89-106.

Kıyat, Atilla. *Üç Yıldız Bir Penaltı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Koçaş, Sadi. *Atatürk'ten 12 Mart'a Anılar: 27 Mayıs'tan İkinci Cumhuriyete*. İstanbul: Tomurcuk Matbaası, 1977.

Küçük, Sami. *Rumeli'den 27 Mayıs'a: İhtilalin Kaderini Belirleyen Köşk Harekâtı*. İstanbul: Mikado Yayınları, 2008.

Kürkçü, Ertuğrul. "12 Mart Orduyu Burjuva Ordusu Yaptı." *Express*, 18 Mart 2006.

Madanoğlu, Cemal. *Anılar*. İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1982.

Mardin, Şerif. "Modern Türk Sosyal Bilimleri Üzerine Bazı Düşünceler." *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, ed. Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba, 77-98. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

Nora, Pierre. *Realms of Memory*. New York: Columbia University Press, 1996.

Örs, Birsen. *Türkiye'de Askerî Müdahaleler*. İstanbul: Der Yayınları, 2000.

Özcan, Ahmet. *Operasyon Var Bu Gece: Bir Komando Asteğmenin Güneydoğu Hatıraları*. Ankara: Kent Yayınları, 2008.

Özdağ, Ümit. *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri: 27 Mayıs İhtilali*. İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2004.

Papuç, Murat. *Boyalı Bank Nöbetini Terk Etmek*. İstanbul: Nazım Kitaplığı, 2005.

Parla, Taha. *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*. İstanbul: Deniz Yayınları, 1997.

Parmaksız, Alaettin. *Türk Ordusunda General Olmak*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010.

Sabis, Ali İhsan. *Harb Hatıralarım: İkinci Cihan Harbi*. İstanbul: Güneş Matbaacılık, 1951.

Sabis, Ali İhsan. *Harb Hatıralarım: İstiklal Harbi*. İstanbul: Güneş Matbaacılık, 1951.

Scott, Joan W. "Experience." *Feminists Theorize the Political*, ed. Judith Butler and Joan W. Scott. New York: Routledge, 1992.

Smith, John ve Watson, M. *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001.

Sturrock, John. "The New Model Autobiographer." *New Literary History* 9 (Güz 1977): 40-56.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Beş Şehir*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1992.

Turfan, M. Naim. *Rise of the Young Turks: Politics, the Military and Ottoman Collaps*. Londra: I.B. Tauris, 2000.

Türsan, Nurettin. *Anılar*. İstanbul: Arma Yayınları, 2009.

Ulay, Sıtkı. *Harbiye Silah Başına*. İstanbul: Kitapçılık Ticaret, 1968.

Ünsaldı, Levent. *Türkiye'de Asker ve Siyaset*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2008.

White, Monica M. "Socio-Psychological Processes in Racial Identity Formation: A Case Study of the Autobiographies of African, American and Latino Activists." *Humanity & Society* 33 (Ağustos 2009): 180-95.

Winter, Jay. *Remembering War: The Great War between Memory and History in the 20th Century*. New Haven: Yale University Press, 2006.

Yamak, Kemal. *Gölgede Kalan İzler ve Gölgeleşen Bizler*. İstanbul: Doğan Kitap, 2006.

Yıldız, Ahmet. *İhtilalin İçinden: Anılar, Değerlendirmeler*. İstanbul: Alan Yayıncılık, 2001.

Yirmibeşoğlu, Sabri. *Askeri ve Siyasi Anılarım*. İstanbul: Kastaş Yayınevi, 1999.

A View from Inside the Ottoman-Turkish Army: Soldiers' Memoirs in the Nineteenth and Twentieth Centuries

Abstract

This study examines the life narratives (memoirs, autobiographies, journals, letters, etc.) of soldiers in Turkey written in the nineteenth and twentieth centuries. Although in recent decades there has been a significant increase in the amount of research on the military in Turkey, the field remains understudied. This study attempts to focus on the life narratives of soldiers written by soldiers themselves as a way of highlighting their potential value for understanding the roles and actions of the military. Since life narratives are relatively free vehicles for the expression of personal thoughts, these texts present a more human, direct, and authentic data set than do official or institutional statements. Because of this characteristic, these texts have the capacity to enrich the existing literature on the relations between military, society, and politics in Turkey. This study offers a survey of the relevant literature, followed by some general and qualitative remarks about the subject corpus and an analysis of more than 150 life-narratives written by soldiers at several ranks (from military students to marshals). It also discusses the motivation behind the act of writing, the promises of life-narrative, general themes within such texts, and the general cultural climate of the works in the corpus.

Keywords: Military in Turkey, Army-Government-Society Relations, Soldiers' Memoirs.